

Romano džaniben

časopis romistických studií | 16. ročník | 1/2010

Shrnutí

Gheorghe Sarău

Vzdělávací situace Romů v Rumunsku.

Úspěšné aktivity rumunského Ministerstva školství¹ v letech 1998–2009

Politika rumunského Ministerstva školství v poslední dekádě vycházela ze tří strategických principů: Respekt vůči Romům a jejich představě o vzdělávání, snaha vytáhnout mladé Romy z vyloučených romských lokalit a zlepšení partnerství mezi organizacemi angažovanými ve vzdělávání Romů tak, aby se zvýšila školní docházka romských dětí. I proto přijala rumunská vláda v roce 2001 *Strategii zlepšení situace Romů*, kterou zároveň doplňoval i vlastní strategický plán rumunského Ministerstva školství. Celou tuto strategickou koncepci si je možné symbolicky představit jako dům o třech patrech.

Horní patro

Na této úrovni se podařilo vytvořit první generaci mladých romských intelektuálů a specialistů. Ve školním roce 1990/1991 poprvé vzniklo na třech pedagogických vysokých školách (v Bukurešti, Târgu Mureș a Bacău) 55 míst vyhrazených pouze pro romské studenty – vznikla tak první generace romských učitelů. Od roku 2001 pak bylo toto opatření realizováno už každoročně. V souvislosti se vstupem romských studentů na pedagogické univerzity se zde také poprvé začala učit romština, v rozsahu tří hodin týdně.

Od školního roku 1992/1993 začala být organizována výuka romštiny i na základních školách, pro 1. až 4. třídu v rozsahu tří až čtyř hodin týdně. Od roku 1998/1999 byla tato nabídka rozšířena na 5. až 8. třídu a současně byl zaveden jednodinový kurz Romské dějiny a tradice, pro 6. a 7. třídu.

Obecně probíhá na školách v Rumunsku výuka v rumunštině nebo maďarštině, v závislosti na místní situaci, s možností výuky romského jazyka od 1. až po 12. třídu a romských dějin a tradic v 6. a 7. třídě. Počínaje školním rokem 2002/2003 byla umožněna i výuka v romštině – jako první byla zavedena (od 1. do 7. třídy) v jedné škole ve vesnici Măguri v župě Timiș. Později přibýly po celé zemi i další školy, které takovou možnost nabízejí (např.

1 Ministerstvo vzdělání, výzkumu, mládeže a sportu. (Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului), v textu bude dále užíváno zkráceně Ministerstvo školství.

v Orăștie, Ineu, Brăila). Od školního roku 2005/2006 existuje v některých obcích díky iniciativě organizací *Amare Rromentza*, UNICEF a Ministerstva školství také nabídka výuky romštiny na mateřských školách.

Od školního roku 1992/1993 je na univerzitě v Bukurešti otevírán jako volitelný předmět kurz romštiny. Tato nabídka byla v roce 1997/1998 rozšířena ještě o kurz zaměřený na romskou kulturu a literaturu, ročně oba kurzy navštěvuje cca 10 až 20 osob. Od roku 1998/1999 je na vysokých školách vyhrazeno ročně 150 až 493 míst. Od roku 1999 jsou navíc každoročně organizovány letní školy věnované romskému jazyku a historii Romů. Patnácti kurzů se dosud zúčastnilo více než 600 studentů s maturitou a k výuce těchto předmětů tak získalo aprobaci. Od školního roku 2000/2001 funguje na univerzitě v Bukurešti též kurz dálkové přípravy pro výuku romštiny, který absolvovalo okolo 300 studentů.

Romští studenti byli finančně podpořeni organizacemi *Centrul Educatia 2000+*, UNICEF, PHARE, OSI a řadou dalších. V posledních letech učí od 1. do 12. třídy romštinu a romský dějepis po celém Rumunsku 420 až 460 učitelů (oproti 17 učitelům v roce 1998).

Od školního roku 2001/2002 zřídilo ministerstvo školství na každé střední a střední odborné škole v 9. třídě dvě místa pro romské studenty. Této možnosti za poslední čtyři roky ročně využilo 2500 až 3000 zájemců.

Střední patro

Do všech 42 krajských inspektorátů byli od roku 1999 jmenováni inspektoři pro vzdělávání Romů, mezi nimi 20 Romů. Jejich úkolem je realizovat vzdělávací strategii ministerstva školství. Romština se dnes vyučuje ve 40 ze 42 krajů. Počet žáků/studentů vzrostl ze 780 v roce 1998/1999 na více než 18 000 ve školním roce 2003/2004 a na přibližně 260 000 v roce 2009/2010. V důsledku přítomnosti romského učitele značně vzrostl i zájem a důvěra rodičů ve školní výuku a zvýšila se školní docházka dětí. Žákům bylo zákonem umožněno, aby se kdykoli v průběhu školního roku a celé školní docházky připojili k výuce romského jazyka a dějepisu. Ministerstvo školství organizuje každoročně soutěž v romském jazyce. Mezi roky 1999 a 2008 proběhly každým rokem romské letní tábory u Černého moře pro cca 200 dětí, konalo se též několik multikulturních táborů s významnou romskou účastí a táborů pro nadané romské žáky. Romští učitelé a inspektoři v každém kraji mají možnost jednou za týden konzultovat metodické problémy se specialisty v oblasti vzdělávání Romů.

Sestavování učebních materiálů bylo svěřeno do rukou mladým Romům. Podíleli se na zpracování učebnic, výukových programů, slovníků, výukových kazet apod. Programově také

spolupracovali na překladech do romštiny a na výuce na letních školách. Od roku 1994 bylo v Rumunsku publikováno větší množství výukových textů, mezi nimi tyto: učebnice romštiny pro 1.-4. stupeň (*I rromani čhib* /Gheorghe Sarău, 1994/, *O kidipen rromane teksturenqo* /Gheorghe Sarău, 1995/, *Vakărimata* /Gheorghe Sarău, Camelia Stănescu, Mihaela Zătrea-nu, 1998/); učebnice pro 2.-9. stupeň z let 2005-2009, na jejich tvorbě se podíleli Jupter Borcoi, Ionel Cordovan, Gabriela Moise, Palfi Noemi, Nicolae Pandelică, Gheorghe Sarău a Camelia Stănescu; učebnice dějepisu pro 6. a 7. třídu (Petre Petcuțe, Delia Grigore, Mariana Sandu). Dále byly publikovány učebnice pro různé předměty dálkového studia univerzitního stupně (romština, literatura, kultura, historie): *I rromani čhib* (Gheorghe Sarău, 2001), *I stihs-tika e rromane čhibăqi e teksturenthe* (Gheorghe Sarău, 2001), *I rromani čhib – I morfologhia aj i sintksa* (Gheorghe Sarău, 2001), *I història e rromane literaturaqi* (Rajko Djurič 2002), *I antropologhia aj o folklòro rromano* (Delia Grigore, 2002), *Purani Indiaqi civilizăcia* (Mircea Țtu, Zulieta Molănu). Povolání ministerstva školství pro využití ve výuce rovněž získaly další knihy, které publikovaly různé neziskové organizace.

Novinkou jsou romští studenti středních škol – dobrovolníci, kteří pomáhají mladším romským dětem s učivem ve volném čase, hlavně o víkendech. Často se rekrutují z těch, kteří dostali vyhrazená místa na střední škole.

V letech 1996-2002 proběhly, zpočátku díky podpoře romských organizací, později v rámci PHARE, programy na vyškolení dospělých Romů do funkce mediátorů mezi romskou komunitou a školou. Mají zprostředkovat požadavky dané romské komunity školským zařízením a naopak. V roce 2000 tento nový post přijalo za své i ministerstvo, čímž se zlepšilo postavení již existujících mediátorů a následně bylo proškoleno dalších 420 mediátorů (dalších 180 v roce 2007 a 56 v roce 2009).

Významným bodem celého strategického programu bylo zaměření na zlepšení spolupráce státního a neziskového sektoru s ohledem na financování a organizování vzdělávání Romů, do kterého se zapojily i mezinárodní organizace jako UNICEF, ECOSSOC a program PHARE. Z neziskových organizací lze vyjmenovat Centrul Educația 2000+, Project on Ethnic Relations (PER), Resource Centre for Roma Communities (CRCR), Xastran le čhaven, Romani CRISS, Institutul Intercultural v Temešváru, nadace Providența, Amare Rromentza nebo Partida Romilor.

Důležitou součástí celého systému jsou také neromští učitelé a ředitelé škol, na jejichž spolupráci úspěch či neúspěch všech těchto vzdělávacích programů závisí. Pouze v romštině probíhá výuka jen na několika málo školách (např. v Măguri v kraji Timiș), jinde jsou uvedené specifické předměty jako romský jazyk resp. romské dějiny vždy v pozici dodatků k hlavní výuce v rumunštině nebo maďarštině. Dbá se na nutnost romské děti ve škole nesegregovat,

a hodinová dotace zmíněných specifických předmětů se omezuje převážně na 3 až 4 hodiny týdně.

K 1. červenci 2003 se nacházelo v rumunském či maďarském školním systému, od mateřské školy do 12. třídy, 158 126 romských žáků. Současně, tj. v letech 2008 a 2009, se počet školou povinných dětí, které se hlásí k romské národnosti, pohybuje mezi 240 000 a 260 000. Skutečný počet by měl být dvakrát větší.

Ministerstvo se ve svých programech dosud málo obracelo na neromské učitele, a navíc se jich ujaly neziskové organizace ve spolupráci s ministerstvem. Zaměřily se na specifika romských žáků, na zapojení romské rodiny do vzdělávání dětí, na společenskou historii Romů apod. V roce 2004 organizovalo ministerstvo spolu s UNICEFem a s organizací *Xastran le chaven!* 10 kurzů určených čtyřiceti učitelům ze tříd s romskými dětmi. V těchto vybraných třídách chtěli podpořit vzájemné porozumění a hlubší poznání sociokulturních specifik romské rodiny a jejích případných potíží. Za spoluúčasti ministerstva vznikly i materiály pro neromské učitele, aby dokázali lépe pomoci svým romským žákům při překonávání obtíží (hlavně s ohledem na nedostatečnou znalost majoritních jazyků), se kterými se romské děti po nástupu do školy zejména během prvních čtyř let setkávají.² Některé z těchto knih byly ilustrovány romskými kreslíři Eugenem Raportorem a Petrem Marianem.

Dolní patro

Této oblasti se věnovalo ministerstvo ve větší míře až od roku 2001, kdy podpořilo některé aktivity romských i neromských organizací, například začalo poskytovat svačiny romským i neromským žákům základních škol (v devadesátých letech se tak dělo ojediněle a po roce 1999 i plošně).

Od roku 2001 probíhal pilotní program na zlepšení předškolní přípravy dětí. V průběhu čtyř týdnů v srpnu a v září 2001 byly děti, které nikdy nenavštěvovaly předškolní zařízení, přijaty do mateřské školy (těsně před nástupem do první třídy³). Učily se dovednostem potřebným pro školní docházku a následně pak byly monitorovány i během celého prvního ročníku. Výsledky byly povzbudivé. V následujících letech až do roku 2008 se proto konalo 120 až 260 takových letních školek.

2 Patří mezi ně trojjazyčný rumunsko-maďarsko-romský slovníček pro 1. stupeň, denní režim školáčka v první třídě, výukové kazety s romskými povídkami a pohádkami, slabikář v romštině, učebnice a trojjazyčné výukové kazety k romskému dějepisu, dvě studie ke vzdělávání Romů apod.

3 V Rumunsku začíná školní rok v polovině září (a končí v polovině června, prázdniny tak trvají tři měsíce). (pozn. red.)

Informace o programech na podporu vzdělávání mezi Romy na základě hlášení krajských romských inspektorů a jiných zdrojů informací ukládá ministerstvo od roku 1999 do databáze. Databázi ministerstvo průběžně zpřístupňuje na svých webových stránkách formou elektronického zpravodaje, nejdůležitější údaje zveřejňuje i v běžných evropských jazycích. Ve spolupráci s UNESCO a UNICEF vznikly i dvě studie o účasti Romů ve vzdělávacím procesu.

Další program připravil projekt „Druhá šance“ zaměřený na Romy mezi 14 až 25 lety, kteří nedokončili základní školu. Těm umožnil dohnat chybějící vzdělání, částečně včetně profesní přípravy. Po pilotním ověřování byl roku 2002 rozšířen na celé území Rumunska, v gesci krajských školních inspektorátů.

Samostatným bodem byla celostátní realizace programu PHARE, financovaného EU, od roku 2002 do roku 2009. Ten byl zaměřen na školy s vysokým podílem Romů (50%–60% a více). Hlavními body byly předškolní letní školky, školní asistence, poskytování svačin, zavádění romských mediátorů do škol, otevření školského systému romským učitelům s výukou romistických předmětů včetně jejich profesní přípravy, zjištění potřeb, přání a požadavků v oblasti vzdělávání příslušníků romské komunity, vypracování didaktických materiálů i v romském jazyce, vzdělávání neromských učitelů a ředitelů škol, rekonstrukce školních prostor na další aktivity směřující ke změně postojů Romů vůči škole a změně postojů školního personálu v jejich pohledu na Romy.

Na základě požadavku Romů i Neromů byla v letech 1998–2005 zavedena a v následujících letech doladěna další opatření. Předně byly odstraněny zákonné překážky, které bránily získání základního vzdělání v dospělosti, na něž narazilo mnoho organizací při snaze o podporu vzdělanosti Romů. Jednou z nich byla minimální denní doba výuky pro první čtyři třídy (čtyři hodiny denně), což znemožnilo současně chodit do práce či zabezpečit rodinu. Po změně zákona v červenci 2003 bylo možné nabízet dodatečné vzdělání těm, kteří školu předčasně opustili i po dovršení 14. roku života. Nová zákonná úprava předpokládala i alternativní způsoby získání vzdělání z prvních čtyř tříd. Na žádost specializovaných organizací nyní umožňuje dodělat i dva školní roky v průběhu jednoho roku kalendářního.

Přes veškeré snažení ministerstva existují v Rumunsku stále segregované romské třídy, a to hlavně v oblastech s vysokým podílem Romů na celkovém počtu obyvatelstva.

Legislativa poznala dvě období, která se více věnovala vzdělávání Romů: „zlaté roky“ 1998–2000, kdy byly na ministerstvu vydány série dokumentů ke vzdělávání Romů, a léta 2006–2009, kdy byly tyto dokumenty rozšířeny o dalších 20 usnesení, zaměřených na diverzitu ve školství, na roli romských mediátorů a inspektorů a na rozšíření výuky o romské tradice a kulturu.

Závěrem autor uvádí základní teze strategie v oblasti vzdělávání Romů, na nichž byla postavena politika v oblasti vzdělávání Romů z let 1990-1998 a které si našly cestu i do dokumentů vydaných po roce 2001 a částečně i do vládních programů:

- skutečný respekt vůči Romům a jejich problémům
- skutečná a stálá součinnost s nimi při analýze situace, rozhodování a provádění programů, které se jich týkají
- upřímná prezentace Romů ve všech strukturách, kde se lze s Romy setkat.

Autor zdůrazňuje, že výuka Romů musí být výhledově vykonávána ve spolupráci s Romy, bez nich nemůže fungovat. Pro zavedení principu respektu, partnerství a prezentace Romů ve společnosti nejsou třeba peníze. Důležitá je vůle uskutečnit něco normálního a konkrétního.

Peter Wagner

— Veijo Baltzar

Na knižním veletrhu Svět knihy Praha 2010 představil svůj poslední román *Sodassa ja rakaudessa (V lásce a válce, 2008)*¹ známý romský spisovatel z Finska Veijo Baltzar. Tento čínorodý autor několika románů, sbírek próz, divadelních her, básník a výtvarník se narodil v roce 1942, v sauně, na okraji finského města Kuopio. Dětství prožil v Rautalampi, kam jeho předci přišli už v 15. století. Ve čtrnácti letech opustil tradiční rodinné společenství a vydal se s karavanem na sever, aby okusil, jaké to je „být na cestě“. Po roce putování nejsevernějšími oblastmi země se vrátil domů a koncem šedesátých let zamířil do Helsinek, kde, přestože neměl formální vzdělání, brzy zaujal svým nevšedním talentem. Jeho první román *Polttava tie (Hořící cesta, 1968)* patřil k tehdejším literárním událostem. Od té doby Veijo Baltzar napsal několik dalších románů pro dospělé i pro mládež, více než deset divadelních her, je autorem filmových i televizních scénářů. Kromě literární práce se Veijo Baltzar věnuje také divadlu. V roce 1976 založil romskou divadelní skupinu Drom, která v roce 1981 získala cenu za divadelní událost roku. V roce 2002 stál také u zrodu Mezinárodní asociace romských spisovatelů (IRWA), která sdružuje romské autory z celé Evropy.

Následující rozhovor s Veijo Baltzarem vedla na knižním veletrhu v Praze Eva Zdařilová za tlumočnické pomoci Kristýny Huclové, jež rozhovor následně i přepsala a z finského originálu přeložila. Rozhovor korespondenčně doplnila a redaktorsky upravila Karolína Ryvolová.

Odkud pochází Vaše rodina?

Rod Baltzarů je jediným romským rodem, který přišel do Finska přes Rusko, ostatní Romové sem přišli přes Švédsko. Baltzarové náleží ke skupině, která odešla z Indie jinou cestou a nějakou dobu putovala, zatímco ostatní se vydali rovnou přes moře. Do Finska, do oblasti zvané Rautalampi, se dostali roku 1499. V Rautalampi se nalézají chráněná borovice, které se říká *piiskauspetäjät*², a můj praděd byl posledním *piiskuri*, ruským úředníkem, neboli drábem,

1 Recenzi románu uveřejňujeme na straně 165.

| Veijo Baltzar při rozhovoru pro Romano džaniben v Praze 2010 |
foto: Kari Senius |

bych, že Baltzarové jsou od přírody trochu samotáři a vyhýbají se pozornosti. Já jsem možná výjimka. (*smích*)

Můžete trochu přiblížit život tehdejších Romů ve Finsku?

Jsem z kočovných Romů, putovali jsme od domu k domu, z jednoho okresu do druhého. Muži převážně obchodovali s koňmi. Koně byli součástí rodiny, spoluvytvářeli domov a byli i dopravním prostředkem.

Finští Romové kočovali trochu jiným způsobem než evropští. Jen zřídka měli vozy nebo maringotky, místo toho jezdili s dvoukolými kočárky. S těmi objížděli domácnosti a žebrali o chleba, přičemž občas odvedli nějakou zemědělskou práci nebo prodali ruční výrobky žen. Při těchto zastávkách právě muži handlovali. Bohatí Romové měli i dva koně. My jsme měli jednoho. Ta doba byla sice po materiální stránce chudá, ale duchovně neskutečně bohatá.

K ručním výrobkům patřily krajky, vyšívání přehozy přes postel, utěrky, ubrusy, povlaky na polštáře a nástěnné koberce. Na ty byly romské ženy velice nadané.

2 Název *piiskauspetäjä* je složen ze dvou finských slov – *petäjä* znamená borovice a *piiskuri* je správce, úředník okresu.

3 Finsko bylo do roku 1917 součástí Ruska – pozn. překl.

který tento okres spravoval.³ Říkal se mu Iso-Hemmi (Velký Hemmi), protože byl velký a silný. Prováděl fyzické tresty, konkrétně tzv. mírný trest, což bylo deset až třicet ran důtkou. Toto zaměstnání samozřejmě nebylo nijak zvlášť vyhledávané. Slyšel jsem vyprávět, jak Iso-Hemmi jednou odmítl vykonat trest, protože se mu zdál příliš krutý.

Rod Baltzarů je velmi malý a možná jsme byli jedním z posledních romských rodů, který se přestěhoval do města. Byli jsme hodně venkovští. Řekl

V literatuře měla údajně zálibu už vaše maminka.

Ve čtyřicátých letech byly, obrazně řečeno, nejbohatší a nejchudší žena v Savo⁴ přítelkyněmi. Tou nejbohatší ženou byla statkářka Liisa Peura a tou nejchudší moje matka. Seznámily se nejspíš tak, že moji rodiče přišli na její statek Haminalahti⁵ vyprosit si trochu jídla a Liisa Peura si tehdy všimla, že moje matka je literárně vzdělaná, což je spojilo. Můj otec byl významný a vážený Rom, který na tomto statku s desítkami zaměstnanců a studentských brigádníků působil hlavně jako správce. Dohlížel, aby se odvedla všechna nutná práce a všechno klapalo podle plánu.

Matka někdy pracovala v panské kuchyni. Společně s Liisou Peurou pořádaly literární večery, kterých se účastnili významní kulturní představitelé z celého Finska včetně hlavního města. Nejspíš je tedy pojily společné intelektuální zájmy. V té domácnosti se matka naučila zvykům finské společnosti. Odtud se taky odvíjí naše literární tradice. Na pořádaných matiné byli přítomni i místní spisovatelé a i díky tomu jsem už v patnácti šestnácti letech přečetl světové klasiky.

Jak se vaše matka naučila číst a psát?

Maminka žila asi pět let v rodině sestry slavné finské spisovatelky Minny Canth⁶. Byla lékařkou. Číst a psát se naučila velice záhy, už okolo šesti let. Bylo to dokonce tak, že ona sama přinášela kulturu do venkovských komunit, a ne naopak. Od ní moje matka čerpala znalost nejen finské, ale i evropské literatury a vzdělanosti.

Pamatuji si, jak mě napadla asi první literární myšlenka, když mi byly 4 roky. Stalo se to tak, že jsem si hrál s ostatními finskými dětmi na hromadě písku. Ty děti si kolem sebe stavěly z písku ohradu. A já jsem se rozhlédl okolo a viděl, že i dospělí jsou oplocení, a začal jsem se divit. To si pamatuji. Co to je? Proč si lidé kolem sebe staví ploty? Taková byla moje první literární myšlenka.

Byly v Savo i jiné romské rodiny? Nebylo mamincino vzdělání na překážku v komunikaci?

V Savo bylo hodně Romů a někdy jsme s nimi vyráželi na cestu, tábořili jsme s nimi a trávili jsme s nimi čas. Svým způsobem byly maminciny literární zájmy skutečně na překážku. Ale

4 Oblast ve Finsku – pozn. překl.

5 Významné sídlo poblíž města Kuopio ve středním Finsku, proslavené tím, že zde v 19. století žila rodina zásadních finských malířů – krajinářů a kreslířů volně žijící zvěře – bratří von Wrightových (Ferdinand, Magnus a Wilhelm) – pozn. překl.

6 Ulrika Wilhelmina (1844–1897), finská dramatička a autorka povídek, novel a novinových článků, ve kterých popisovala postavení žen ve společnosti a prosazovala moderní radikální ideje – pozn. překl.

mnohem větším „problémem“ byla skutečnost, že mému otci coby romskému předákovi byla vlastní velice silná vnitřní morálka a úcta k hodnotám. To je v ostrém kontrastu k dnešní době, kdy se ve společnosti leccos toleruje a přehlíží. Velké rozpory a vypjaté okamžiky se potlačují a morální, náboženská a etická témata zůstávají pouze na povrchu, pouze se staví na odív.

Řekl byste, že jste měl šťastné dětství?

Ano, měl, protože v naší rodině byla láska a jeden druhého jsme si vážili. A to je pro dítě nejdůležitější. I když v okolním světě existovaly hrozby, protože taková byla doba, v naší rodině byly děti vždy milovány, nebylo zde žádné násilí.

V Čechách byly a stále jsou romské děti od vzdělávacího systému dost segregované. Jaké to bylo ve Finsku, chodil jste do školy?

Myslím, že to bylo podobné. Možnosti byly velmi špatné, protože jsme kočovali, a když jsme zůstali na jednom místě, bylo jasné, že dojde ke vzniku ghetta a k chudobě. Tak se to později i dělo. Období kočování byla mnohem bohatší. Později, někdy v šedesátých letech, zavedli pro Romy povinnou školní docházku, ale nebylo možné to prakticky dodržovat, protože jsme neměli stálé bydlení.

Já sám jsem chodil do *kiertokoulu*. Tím míním školu života, kterou procházejí lidé – bezzemci, putující z místa na místo. Je to svoboda jednotlivce vnímat svět kolem sebe ze všech možných úhlů. Každá vesnice a každý dům byly školou samy o sobě. Do skutečné školy jsem mohl chodit jen výjimečně. Později jsem studoval chvíli na obchodní akademii a pak jsem absolvoval další různé kurzy. Ale pravidelně jsem začal studovat až jako čtrnáctiletý. Pro Romy je to typické, většina do školy chodila, i když ne pravidelně. Později jsem se sám stal učitelem.

Kde jste učil?

15 let jsem vedl své vlastní romské divadlo, ve kterém jsem také režíroval. Na Teatterikorkeakoulu⁷ jsem učil novou mezinárodní tvůrčí pedagogiku. Také jsem za posledních 45 let vyučoval drama, tvůrčí psaní a další kurzy na nejrůznějších institucích, lidových univerzitách apod. po celém Finsku.

Svůj první román jste vydal poměrně brzo. Co jeho vydání předcházelo?

První knížka mi vyšla ve dvaceti šesti letech a rád bych zde trochu pohovořil o své osobě. Už od malička se mi přičilo být součástí jakékoliv skupiny. Úlohu spisovatele vidím v tom, že musí

7 Obdoba pražské DAMU – pozn. překl.

mít od všeho odstup. Musí umět přijít blíž, ale zároveň zůstat opodál. Já nejsem takový typ spisovatele, který by se potřeboval za každou cenu zalíbit. Neurazím se, když se nelíbím. I to je postoj. Nestojím za každou cenu o obdiv. Jsem velmi samostatný člověk. Když se mě zeptáš, v jakém jsem „týmu“, tak ti odpovím, že v žádném.

Ještě než se ze mě stal spisovatel, už jsem se dostal na úroveň většinové společnosti. Nepatřil jsem k těm příslušníkům menšin, kteří proti ní protestovali, a ani moje rodina to nikdy nedělala. Ještě než jsem začal psát, už jsem se i v romské i ve většinové kultuře pohyboval stejně přirozeně. Jsem v obou těchto prostředích jejich zcela rovnocenným členem a to mi otevřelo velké možnosti.

O čem ten první román byl?

Polttava tie (Hořící cesta, 1968) vypráví o tom, jak většinová společnost i Romové, včetně vzdělanců a studentů, zapomínají na časy a místa. Jak se paměť uchovává pouze prostřednictvím psaného textu, bez něhož by nebyla žádná cesta zpátky do minulosti. A že tedy bez „papírové civilizace“ není cesty ani do budoucnosti.

Ke psaní mě přivedlo uvědomění, že se svět začíná velice rychle měnit. Že už nebudou kočovní Cikáni, že začne dominovat tržní ekonomika a že tehdy se změní i hodnoty a společnost. Že lidé budou méně samostatní a to, co tehdy bylo běžné, běžným být přestane. Duchovní kultura ztratí svoji hodnotu a specifické komunity vymizí. Onen pomyslný koláč že se bude rozdělovat úplně jinak, hodnoty se změní...

Ztráta romské kultury pro mě byla velkým tématem. Svým způsobem jsem byl napřed. Uvědomoval jsem si, že nakonec zbude jen nějaký pokrivený vědecký výzkum, podle kterého Romové bez své duchovní kultury a tvořivosti nemají žádnou budoucnost.

Netušil jsem, že román bude mít takový úspěch. Za celých 15 let před vydáním *Hořící cesty* vyšlo v celém Finsku takových 10 článků o Romech. Po jejím vydání jich vyšlo během jediného roku na 700. Takový to mělo dopad.

V jakém jste se nacházel životním období?

Neměl jsem žádné doma, nebesa mi byla střechem a země kobercem. To jediné jisté, co jsem měl, bylo zaměstnání. Bylo to divoké a neklidné období, žil jsem a přespával na nejrůznějších místech. Tehdy jsem byl velmi temperamentní – ostatně ještě i ve čtyřiceti letech mi stačily tři hodiny spánku denně! Když jsem pracoval v textilce, spal jsem tři hodiny, potom jsem šel do práce, tam jsem se zamknul na záchodě a pustil jsem se do psaní. První román jsem tedy vlastně napsal tužkou na záchodě fabriky na hedvábí.

Vy sám hovoříte romsky i finsky, ale píšete pouze finsky. Pro jaké píšete publikum?

Jsem něco jako tlumočník, který vysvětluje vzájemný vliv obou komunit, romské a většinové. Současně se snažím udržet si co možná největší odstup. Je třeba změnit svět hodnot. Všechno, co bylo na Romech hezké a dobré, se zapomnělo a vystoupily jenom negativní věci. Nejsem ten spisovatel, který se modlí za dnešní chléb, to není mým cílem. To důležité je otázka lidských práv.

Asi jsem mezi představiteli menšin výjimkou v tom smyslu, že dokonale znám jak finskou, tak evropskou většinovou společnost. Poznal jsem jejich kulturu i politiku zevnitř a díky tomu jsem jako příslušník menšiny ve zvláštní pozici. Zároveň ale nejsem Rom jenom po biologické stránce, znám i tuto kulturu na sto procent. Jinak řečeno, to okno, ze kterého se rozhlížím, je neskutečně velké.

Kari Senius⁸: Myslím, že k tomu, proč Veijo nepíše romsky, jsou jasné důvody. Je třeba vzít v úvahu to, kolik je ve Finsku Romů – pouhých dvacet tisíc a mají svou vlastní vnitřní kulturu. A podstatným na Veijově díle je to, že o těchto věcech píše a vždycky psal pro příslušníky majority. A pro ty lze psát pouze finsky. Pokud chce majorita mít vliv na zlepšení podmínek menšiny, pak jim menšina musí vyjít vstříc. Veijovy knihy to dělají.

Veijo: Podle mě bude možné psát romsky teprve až za sto let, protože psát vlastním jazykem, na to je třeba dosáhnout vysokého umu, teprve pak můžeš začít psát o mnohem hlubších záležitostech, jako o duši a o kultuře. Současná snaha dokumentovat romský jazyk se mi zdá kontraproduktivní. Vidím nebezpečí ve strachu, že romská kultura zmizí, protože pak se jenom dokumentuje a píše romsky, místo aby se oživovala ta kultura samotná, aby byla životaschopná. Takto vzniklé dokumenty fungují v tuto chvíli jen pro většinovou společnost, ta je potřebuje, my potřebujeme hlavně spolupráci.

Kari Senius: Dokumentace teď není podstatná proto, že tím, kdo dokumentuje, je většinová společnost. Pro Romy je ale důležité, aby sami sebe mohli cítit a vidět růst vlastní kulturu, a k tomu je potřeba poezie, drama, literatura atd. Aby byla dobrá interakce. To je otázka rovnováhy, a když není rovnováha, tak nikdy dobře ta interakce nefunguje. Včera jsme o tom mluvili s Veijem, hlavní princip je v tom, že je nejprve třeba růstu, a potom, když kultura rozkvetne, teprve potom ji lze dokumentovat.

⁸ Rozhovoru byl přítomen i doc. Dr. Kari Senius, Ph.D., finský divadelní, koncertní a baletní producent dlouhodobě žijící v Praze.

Veijo: Ano, přesně tak. Představitelé většinové společnosti se mě často ptají na hodnotu těchto dokumentů a já se vždycky snažím se té otázce vyhnout, protože ji nepovažuji za důležitou. Protože teď je problém v tom, že je třeba získat pro Cikány jistotu, a to je možné nám dát vzděláním, literaturou a uměním. Skoro si troufám říct, že romští spisovatelé se mýlí, když píší vlastním jazykem.

Chcete říct, že používat romštinu jako literární jazyk je chyba?

To tím nemyslím. Otázkou je pouze to, kdo je cílovým čtenářem, komu je takové literatury třeba a kdo ten jazyk užívá. Nemáme zapomínat, že během 2.

světové války byla romština naším domovem i útočištěm a nakonec i zbraní, podobně jako pro ty, kteří válku vedli, byla jejich zbraní agresivní politika a pušky. Podmínky ve světě se mění velice rychle. Kdo ví, možná jednoho dne můžou Romové upotřebit svůj jazyk stejným způsobem, jako tomu bylo za 2. světové války.

Podle mě je ale třeba začít se vzděláváním Romů, jazyk by pak následoval sám od sebe. Řešit otázku jazyka Romů je podle mě předčasné. To se týká především Romů ve Finsku. Jsem si samozřejmě vědom, že v Evropě existují významné a rozsáhlé skupiny mluvčích romštiny. Romové si nicméně musejí uvědomit, že pokud např. v Česku nebo na Slovensku píší jen pro sebe a 20 spřízněných studentů a vědců, pak nemohou dosáhnout skutečné komunikace mezi Romy a majoritou. A tím pádem ani žádného opravdového pokroku. Takové texty slouží jen malé komunitě novinářů a zainteresovaných, kteří jsou s romskými záležitostmi velice dobře obeznámeni.

| Veijo Baltzar při rozhovoru pro Romano džaniben v Praze 2010 |
foto: Eva Zdařilová |

Paleta vaší tvorby je velice široká a pestrá, bohužel však českému čtenáři jazykově nepřístupná. Nemohl byste nám ji přiblížit?

Patří k ní romány, poezie, dramatická tvorba, výtvarné umění, filmové scénáře, rozhlasové hry, novinové články. Celkem 75 děl různých kategorií. Pracoval jsem na filmech, z mých básní se udělaly filmy. *Punainen puutarha* (Červená zahrada) vyhrála v Dublinu první cenu⁹, jako výtvarný umělec jsem byl vybrán na výstavu mladých umělců do nejvyšší instituce – do Ateeny¹⁰. Získal jsem poměrně dost ocenění.

Například román *Phuro*¹¹ vypráví o velice osobité romské kultuře, která není většinové společnosti moc přístupná. Jako dokument je tato kniha pro většinové nakladatele zajímavá. Naopak *Sodassa ja rakaudessa* (Ve válce a v lásce), to je autentické umělecké dílo, a k tomu, aby zaznamenal na trhu úspěch, musí být někdo, kdo podporuje umělce, jako je můj agent Kari Senius. Když se chce uvést na trh samostatný umělec, není to stejné, jako když se uvádí na trh Rom, který byl v koncentračním táboře. Protože od toho představitel většinové společnosti ví, co může čekat. Ale když se chce na trh uvést umělecké dílo, je třeba jiných postupů.

Pokusil se váš agent někdy prodat vaše romány do zahraničí? V zemích s velkou romskou menšinou jako jsou Česká republika, Slovensko, Rumunsko, Maďarsko či Bulharsko by se pro ně jistě našli romští i neromští čtenáři.

Můj agent je v tomto směru aktivní. Ale bylo by potřeba, aby i ostatní napomohli vytvořit atmosféru, ve které by to bylo možné. Pozvednout Romy na stejnou roveň s ostatními evropskými národy by měla být společná mise Romů, vědců, umělců i politiků.

Který literární útvar z celé té škály je vám nejbližší?

Bezesporu román. Já jsem především romanopisec a ostatní je spíš koníček.

A kdo si nové dílo smí přečíst jako první?

Má asistentka Nina. (*smích*)

Čte Vaše rodina, co napíšete?

Ano, moje rodina rozhodně čte má díla a nachází v nich osobní, ale i národní historii. Zpočátku se bouřili proti tomu, abych ve svých románech odhaloval soukromá nebo komunitní téma-

9 *Punainen puutarha* (Červená zahrada) – televizní inscenace, 1979, v roce 1980 vyhrála první cenu v Dublinu v soutěži Zlatá harfa (zdroj: <http://www.lappeenranta.fi/?deptid=12949>) – pozn. překl.

10 Srov. Národní galerie – pozn. překl.

11 Vyšel v roce 2000.

ta, která by bývalo bylo lépe udržet pod pokličkou, ale já jsem jim řekl, že každý národ má nějaká intimní nebo citlivá místa. Takový národ, který by je neměl, by nebyl lidským společenstvím. A my, Romové, přece chceme být lidmi. Což znamená, že naše charakteristické vlastnosti by měly být přirozené lidskému druhu. Tehdy jsem se rozhodl, že kdybych neprozradil něco intimního ze života Romů, zůstali by jen postavami na papíře a nikdy by neožili.

Jste mimo jiné i plodným výtvarníkem. Zpracováváte ve výtvarném umění jiná témata než v literatuře?

I když jsem spisovatel, nebo právě z toho důvodu, že jsem spisovatel, tak si můžu s uměním hrát a můžu riskovat. Jinak řečeno, výtvarná díla jsou mnohem obtížnější k pochopení, protože odkazy k romství jsou v nich mnohem méně zřetelné. Je třeba se nad nimi zamyslet; nic v nich nepodtrhávám ani přímo neadresuji. Vše se skrývá pouze v díle samém.

Možná se v tomto směru liším od ostatních romských umělců, že své romství nedávám na odiv. Odkazuji na něj třeba jen formou drobného žertu. Například loď může odkazovat k putování, když první Romové přišli přes moře z Indie. Naznačuje, že Romové nejsou nikde vázání, ani společensky, ani politicky.

Jsou tomu dva roky, co byl na Bienále v Benátkách romský pavilon Paradise Lost, kde vystavovali romští výtvarníci. Považujete takovéto prezentace, kde je vyzdvížena identita autorů, za důležité?

Určitě. To je ze všeho nejdůležitější. Je důležité, aby vyšla do popředí vlastní činnost Romů, ať už je to poezie, beletrie nebo výtvarné umění. To je to, co by se v současné chvíli mělo dělat.

Jste prezidentem Mezinárodní asociace romských spisovatelů. Jak vznikla?

V roce 2002 jsem v Německu hovořil s italskou spisovatelkou Mariellou Mehr a výsledkem bylo, že rádio Deutschland sezvalo do Kolína nad Rýnem romské spisovatele. Během tohoto setkání se dohodlo založení Asociace romských spisovatelů. Hlavním cílem bylo psát vlastní díla sami o sobě, protože do té doby to za nás dělala většinová společnost. Asociace byla založena ve Finsku.

A je asociace v současné době aktivní?

Stále existuje, ale je v tom problém. Založili jsme ji ve Finsku proto, že Finsko má na podobné projekty peníze. Na konferenci jsem mohl klidně pozvat třicet, čtyřicet osob. Domluvilo se, že Finsko se bude o Asociaci starat tři roky a potom se předsednictví přesune do další země, ale v Evropě se nenašla země, která by se předsednictví ujala.

Proč tomu tak je?

Ve zkratce – protože jsme nenašli žádného jednotlivce ani zemi, kteří by se mohli této role zhostit. Projel jsem celou Evropu a dospěl jsem k názoru, že Finsko je ve věcech menšinové politiky o mnoho let napřed proti všem ostatním zemím. V jiných zemích jsou úřady a politici pozadu aspoň o 15 let, ale samy menšiny přinejmenším o 25. Čelíme fenoménu kokosového ořechu – jsme zvenčí tmaví, ale uvnitř bílí. Příslušníci majorit rozhodují o všem a my, Romové, se neumíme brát za své zájmy.

Mezi Romy také panuje příliš velká neshoda a konkurenční boj, čehož většinová společnost využívá a přivlastňuje si zaměstnanecké pozice a peníze z nich plynoucí na úkor Romů, kteří se tak přesouvají na místa pouhých posluchačů. Romští autoři beletrie se v Evropě často chovají jako ovce. Chybí jim rozhodnost a nezávislost.

Co se tedy s Asociací po roce 2005 děje?

Funguje velmi málo. Jsem i nadále jejím předsedou, protože nikdo předsednictví nepřevzal. Na úrovni Evropy je totiž jeden problém, a to, že já jsem možná jediný, kdo působí jako spisovatel u celostátního nakladatelství.

Kari Senius: Nakladatelství Tammi je obzvlášť ceněné vydavatelství, které vydává světovou literaturu. Jejich edice světové literatury – tzv. žluté knihy – je velice ceněná.

Ano, v Čechách je s nakladatelstvími také problém, literatura menšinových autorů musí být vždy dotována ministerstvem kultury.

Já se prodávám dobře i většinové společnosti. Když se zakládala Asociace, napomohl tomu i Svaz finských spisovatelů. Byla použita pravidla tohoto svazu, ten byl naším kmotrem.

Kari Senius: Díky Veijovi Finský svaz spisovatelů pomáhal jak finančně, tak organizačně.

Veijo: Finská většinová společnost mi jako spisovateli důvěřuje.

Kari Senius: Ano, a ty důvěřuješ společnosti. Důvěra musí být na obou stranách.

Sledujete tvorbu jiných romských autorů?

Ano, sleduji, ale jenom do jisté míry. V sedmdesátých letech jsem se například v Paříži setkal s Mateo Maximoffem. I u něj jsem pocítoval problém, který nazývám „kokosem“. Byl to sil-

ně věřící člověk, který psal především z křesťanských pohnutek. A které jiné náboženství z dílny Bílého Muže v dějinách zotročilo Romy tolik jako křesťanství?

A co romští umělci ve Finsku?

Ve Finsku se teď třeba nenajde mezi Romy žádný výtvarný umělec. Paradoxem vlastně je, že v této kultuře jsou Romové sami o sobě uměleckými díly, takže je trochu problém, když mají ještě sami tvořit. Když mluvíme o romském umění, nesmíme se tolik ohánět autorovou identitou. Bojujeme za romské národnostní zájmy, a proto bychom měli usilovat o to, aby interakce mezi Romy a majoritou byla oboustranná.

Pozdrav čtenářům ve finské romštině

Kaalengo drom hin langhto drom. Menna pubhena sar tu staaavidal, so tukko paalal mekjal, merk-nenna meen pinsavena.

Červená zahrada

Chtěl bych si ještě vzpomenout
chtěl bych ještě zabloudit
v zahradě Tvých vlasů

Jako tiché kaskády
jako proud červené řeky
červená zahrada

Vázala sis stužky do kadeří
pentle do zahrady
Tvých splývajících vlasů

Chtěl bych si ještě vzpomenout
chtěl bych se dotýkat
Tvých černých vlasů
červené zahrady

Ale život uplynul
jako rudá krev
zahradou Tvých vlasů

Cikánský sen

Putuji časem snění
Hrajte hoši, hrajte
Zpívejte ženy, zpívejte s nimi
Ještě včera byla moje duše jak mladíkův sen
Dnes mysl má se bouří jako moře
S bratry uprchla radost, dala se cestou nebezpečí

Putuji časem snění
Hrajte hoši, hrajte
Zpívejte ženy, zpívejte s nimi
Ještě včera jsem smál se od srdce jak cikán
Dnes hlas můj hrubý je jak rez
V bouři se sestry nocí vyčerpaly

Putuji časem snění
Hrajte hoši, hrajte
Zpívejte ženy, zpívejte s nimi
Ještě včera tančil jsem z celé duše jak mladý oř
Dnes víno kyselé je jako krev
Do temné noci, do dále se karavany ztratily

překlad Kari Senius

Veijo Baltzar
V lásce a válce

s. 5

Slovo úvodem

V roce 1935 přišli Cikáni v Německu o občanská práva, poté začali být pronásledováni, vězněni a odváženi na nucené práce do koncentračních táborů, později i do táborů vyhlazovacích. Tato politika se za druhé světové války rozšířila také do evropských zemí, které buď Německo okupovalo, nebo které se staly jeho spojenci, zejména do Chorvatska, Rumunska a Maďarska.

Sčítání obyvatel bylo mezi Cikány nedokonalé a odhady o počtech Cikánů zavražděných od druhé poloviny třicátých let do konce druhé světové války se značně liší a pohybují v rozmezí od dvou set tisíc do půl milionu osob. Ve jménu rasové čistoty byla cikánská menšina v Evropě pronásledována velmi krutě. V poměru k celkovému počtu příslušníků toho či onoho etnika zahynulo právě Cikánů při holokaustu nejvíc ze všech. Podle odhadů byla zabitá čtvrtina až polovina veškerého cikánského obyvatelstva.

s. 7-18

I.

Kabelka narazila na chodník a rozevřela se. Vypadl z ní zlatý prsten a začal se kutálet z kopce. Muž, který kabelkou mrštil o zem, z ní předtím sebral peníze, ale prstenu si nevšiml. Zaklel a pokusil se prsten zachytit, ten mu však proklouzl mezi prsty a s veselým cinkotem poskakoval z jedné dlažební kostky na druhou. V tu chvíli k němu od kavárny na náměstí dobíhali dva policisté. Zloděj vzal nohy na ramena. Při tom povalil stánek a rozsypané pomeranče obarvily ulici na žluté moře. Policisté mávali rukama a volali za ním: „Chyťte ho! Chyťte zloděje!“ Muž uháněl za prstenem z kopce. Prsten se zastavil o botu slečny, která stoupala proti němu, muž jej popadl a kličkoval dál a při tom vrážel do protijdoucích – ani jeden z nich se zloděje nepokusil zastavit.

Na rohu ulice se připojil k roz dováděnému karnevalovému průvodu, který ovládl ulice města. Pronásledující policisté po kapsáři v davu pátrali, ale ten splynul s barevným průvodem. Na křižovatce se muž zprudka zastavil, ohlédl se a zamířil k novinovému stánku na rohu ulice. Vložil prodavači do ruky minci a z pultu sebral noviny. Nespěchal, naprosto klidně přešel ulici a četl si při tom noviny. Vypadal jako obyčejný úctyhodný občan, který na závěr polední pauzy v novinách okukuje zprávy o dění ve městě.

Uprostřed těsné zástavby se otevřela zahrada, za níž se nacházela zdobná budova. Zloděj pečlivě složil noviny, ještě jednou se ohlédl a zamířil přes záhony květin ke kostelu. Došel ke dveřím a zkusil je otevřít. Nebylo zamčeno. Vstoupil do haly a nahlédl dovnitř. Ozývaly se odtamtud hlasy a před oltářem spatřil skupinku živě gestikulujících osob v tmavých šatech. Dům Páně, pomyslel si. Dům Páně, kam se odkládají hříchy, jak často slýchal. Příkrčený se vplížil do poslední lavice a stále si v duchu opakoval: to je tedy místo, dům špíny, skládka hříchů.

Zloděj slyšel pochechtávání. Na lavicích vlevo seděly dlouhovlasé mladé ženy, na pravé straně skupina černovlasých mladíků. Před oltářem stála mladá dvojice a sledovala muže před sebou, občas se jeden na druhého usmáli. Ženich a nevěsta, pomyslel si zloděj. A kněz. Muž stojící mezi párem dal ženichovi kolem krku bílý šátek a nevěstě pak na ramena jasně červený šál. Vypadalo to neskutečně. Nebylo to tím podivným ceremoniálem, nýbrž tou ženou, z níž nezvaný host nedokázal spustit oči. V tu chvíli jeden mladík v přední lavici vstal a doprovodil nevěstu uličkou až k poslední řadě, v níž se nezvaný host schovával. Někdo křikl na znamení ke kůru a za chvíli se odtamtud ozvaly varhany, tápavá melodie. Jedna z dívek začala zpívat, ostatní se k ní připojili. Píseň zněla zbožně i rouhavě zároveň.

Muž na konci uličky se vydal vpřed a držel při tom nevěstu za ruku. Když kráčeli k oltáři, otočili k nim svatební hosté hlavy. Muž v roli kněze začal zpívat. To ostatní pobavilo. Mladík potlačil smích a doprovodil nevěstu až k oltáři. Tam na ni čekal ženich a vzal ji za ruku. Muž v roli kněze požádal kamarády o Bibli, a ti mu podali zpěvník. „Je to dar nebes, že se můžeme shromáždit ve svatostánku *julliu*. Ostatní věřící nás zrovna nemilují, ale tato svatyně náleží i nám, neboť žijeme ve stejném městě.“

„To je přece úplně jasný, však my taky věříme,“ potvrdil jeden z mužů v přední lavici.

„Jo, kolena k sobě, sepjatý ruce, pohled upřený k nebesům,“ poznamenala nápadná dívka, která nevydržela na místě.

Mladík, jemuž říkali Päkырä, vstal a začal kulhavě přecházet uličkou tam a zpátky. Kostel se zaplnil hlasitým smíchem. „Chudáci a hříšníci. Jsme nebožáci, jo, nebožáci, kteří nakonec půjdou první,“ prohlásil mladík a usadil se zpátky do lavice.

„Tenhle kněz asi taky za moc nestojí, když to neví. Dělá to jen pro peníze jako všichni ostatní,“ posteskla si jedna z dívek.

„I my máme červenou krev, ačkoliv nám v žilách kolotá jako peřeje,“ přidal se Päkürä.

„Zmlkňte, teď se tu káže,“ znervózněl muž u oltáře a pokračoval: „Toto je Boží pravda, teď nám odsud shůry nikdo nespílá. Nám farníci nepomůžou, nebohému žebrákovi pomůže jen Pán. Tak to je, nebeská pravda, to jen *julliové* nutí barvoslepeho modlit se.“

„Vždyť nemluví k věci,“ ozvala se z lavic připomínka.

„To teda ne,“ připojila se k názoru nápadná dívka. „*Julliové* říkají nastav i druhou tvář, protože mám tak krásný profil.“

Muž v roli kněze si lehce odkašlal do ruky a shromáždění ztichlo: „Pokud se budeme pořád modlit jen sami za sebe, a ne jinak, přijde Cikán o svou kůži, jako Boží syn, promění se v modrookého blondatého kudrnatého andělíčka. Tak to v téhle Bibli stojí, vždycky je jeden *julli* před náma a ten má poslední slovo i v téhle věci. Ale teď, dnes, tady na kolbišti *julliů*, já, Dromalův syn Girin, jsem převzal odpovědnost za své nejbližší a vrazím meč zlu do chřtánu.“

„Teď už to zachází moc daleko, ty nejsi žádný opravdický kněz!“ ozvalo se z lavic.

„Copak, bojíte se? Žebráci života jsme oba, teda kněz tohohle kostela i já, Cikán se mstí z otce na syna, Pán do čtvrtého a pátého kolena,“ odpověděl Girin a pokračoval: „Shromáždili jsme se v Božím svatostánku, abychom Bustana, adoptovaného syna kováře Jorala a jeho ženy Viivi, po způsobu *julliů* oddali s Carinjou, dcerou Dromala a jeho ženy Jatrosarely, s obrazem Božím.“

„To je kacířství, Bustan se nespojí s obrazem Božím, ale s tvou sestrou,“ řekla jedna z dívek se smíchem Girinovi.

„Sklapni! Koukněte na ty obrazy na stěnách, na nich jsou taky spojení lidé,“ řekl Girin. „V kostele se vždycky mluví v podobenstvích. Ale než tento obřad bude moct pokračovat, musím se zeptat, zda někdo nemá něco proti tomuto svazku? Pokud má, ať promluví teď, jinak ať mlčí navěky.“

Nezvaný host se v poslední lavici vztyčil a zavolal: „To je přeci jasný i tak! Hrajete si tu na Cikány, ale chováte se jako *julliové*.“

Svatebčané se překvapeně obrátili, aby si prohlédli toho, kdo promluvil. Po chvíli jeden z mladíků z první lavice vstal a řekl: „Hleďme, Boží syn vstal z mrtvých!“

„Bůh neexistuje,“ podotkl jeho kamarád.

„Jak víme, že tenhle vetřelec existuje?“ zeptala se dívka v první lavici.

„I já jsem pronásledovaný, jako Ježíš – i ten existoval,“ odpověděl zloděj.

„Jestli Bůh existuje, proč nechal svého syna zabít tak krutě – když je všemohoucí?“ vykřikl někdo z kůru.

„Aby vykoupil naše hříchy,“ připomněla nápadná dívka.

„Hříchy Cikánů asi nevykoupil, protože mě pořád pronásledují,“ podotkl zloděj.

„Ty jsi Ježíš?“ zeptal se ho kandidát na ženicha.

„Přinejmenším jsem Boží syn,“ pousmál se zloděj.

Girin vzhlédl od knihy:

„Ty jsi Boží syn?“

Zloděj se vydal uličkou k oltáři. Zastavil se před stupínkem a prohlížel si pestré církevní shromáždění. Skupinka převlečená za svatební průvod zneklidněla, lidé po sobě pokukovali a šouपालi nohama. Z lavice se zvedl černý obr. „Kdo jsi a co po nás chceš? Proč jsi přerušil svatební obřad?“

„To je Kastalo, kapsář, viděl jsem ho na trhu,“ prohlásil vedle sedící mladík.

Nezvaný host zůstal klidný: „Vy jste nějací *jupidulliové*?“ zeptal se a díval se přitom na nevěstu, která stála před Girinem.

„Jsme děti Božího Otce!“ prohlásil Girin.

„Boží děti! Děti Božího Otce! Potomci Boha!“ křičeli muži i ženy.

„Jestli vy jste Boží děti, tak potom já taky,“ prohlásil Kastalo. „A Bůh je můj otec!“

„Tvůj otec? Co by ten Ježíš na tohle řekl,“ vykřikla jedna z dívek. „Budeš asi spíš Jidáš, jako támhle na obrazu, kde Ježíš večeří se svými učedníky,“ řekla další z žen.

„A že ne rovnou Ábel, který podvedl svého otce,“ odpověděl Kastalo. „Ale ano, ano, já jsem Kainův potomek.“

Girin hledal ve zpěvníku: „Tvůj otec vstal z mrtvých?“

„Z mrtvých vstal Boží syn,“ odpověděl Kastalo.

Girin zase začal listovat ve zpěvníku: „Pravda pravdoucí, v téhle Bibli stojí, že Kastalo je Boží syn!“ Podal zpěvník ženichovi, který stál před ním. „Podívej se taky, Bustane.“

„No jo. Tady se říká, že Kain šel se svým bratrem Ábelem do lesa,“ prohlásil Bustan, když listoval v knize. „Tak je to v téhle knize napsáno, a Bible nelže,“ ušklíbl se.

Skupinka Cikánů, která obsadila kostel, se ztišila, zaposlouchala se a Bustan pokračoval: „Kain a Ábel vystoupali na vysokou horu. Tam uviděli jeřába. Bratři se rozhodli, že budou soupeřit: který z nich napodobí ptáka lépe, ten bude pravý Cikán. Pískali všemi možnými jazyky, ale ani jeden z nich neuměl jeřába napodobit. Bratři se usadili na skále, přemýšleli a obdivovali údolí, které se otvíralo pod nimi. Pak Ábela napadlo, že ten, kdo jeřába zabije a spolkně jeho jazyk, získá dar písně a to bude pravý Cikán.“

I Kastalo se ztišil a poslouchal Bustana.

„Kain chtěl pro sebe celého ptáka s jazykem a se vším všudy. Ale Ábel bratrovi slíbil jen jeřábovy kosti. Kain tvrdil, že v tom případě z něj bude jen bubeník a žádal ke kostem i maso, aby se z něj mohl stát i skladatel. Ábel tvrdil, že maso náleží jejich sestře. Kain se podivil, proč ne jejich otci, neboť žena se přece nemůže stát skladatelem. Pak Ábel přiznal, že jeřábovo maso nepatří Kainovi, protože to není jeho pravý bratr.

„Tvoje matka je tvoje matka, ale tvůj otec není tvůj pravý otec. Poslechni si tohle: V družině mého otce žil jeden muž. Odstrkovali ho a očerňovali. Nakonec muž jako psanec prchl s milovanou ženou do hor. Žena porodila syna, jemuž dali jméno Cikán. Jednoho dne je můj otec na horách našel. Zabil muže a jeho ženu si vzal za manželku. Z ženina syna, Cikána, se stal Kain. Proto máš vrozený dar písni, protože jsi Cikán, ale já neumím zpívat a právě proto musím spolknout jeřábův jazyk.“ Kain bratra podezíral, že lže, protože ani on nedokázal ptáka napodobit, a žádal bratra, aby přísahal ve jménu otce, že mluví pravdu. Tehdy se Ábel rozčílil a namísto jeřába zabil bratra. Vytáhl z opasku nůž, podřízl bratrovi hrdlo a potřel se jeho krví. Navlékl si Kainovo roucho a sestoupil z hory dolů.

Matka viděla z okna jizby, že se domů vrací jen jeden syn: „Kaine, drahý Kaine!“ Běžela synovi naproti a objala ho. Večer se její muž s družinou vrátili s velbloudy z pouště, kde byli pro sůl. Muž se ženy zeptal, kde je jeho syn Ábel, který měl složit náklad soli z velbloudů. Žena řekla, že Kain Ábela zabil. Otec truchlil pro svého milovaného syna. Roztrhl si šat a volal: „Ach Kaine, cos to učinil!“

V kostele zavládlo ticho.

„Co na to ten Ábel řekl?“ prolomila ticho Carinja zahalená v jasně červeném šálu a v očích jí zajiskřilo.

„Co by říkal, nic, když mu matka začala říkat Kaine,“ odpověděl Bustan a podal zpěvník zpátky Girinovi.

„Vidíte, tak je to tedy, ten vrah byl bílejší,“ vykřikl Girin. „Otec poslal Ábela po žebrotě! Stal se z něj tulák bez domova.“

„Kdo by se zastával pobudy, klidně to může být i Ábel? Ale *jupidulli* je to v každém případě,“ podotkl Bustan.

„Co s tím šmejdem Kastalem uděláme?“ otázal se Girin shromáždění.

Kostel zaplnily uštěpačné a posměšné výkřiky

„Pověsíme ho!“

„Napřed se ho zeptáme, kolik za mou nevěstu nabídne,“ navrhl Bustan.

„Ale no tak, kluci, vždyť je jaro,“ pronesla Carinja pohrdavě a stáhla si závoj.

„Přehod' si ten šál zase přes ramena,“ nařídil Girin a zastoupil jí cestu. „Přiveďte toho ženicha k oltáři!“

„Bude svatba!“ zaradovali se mladíci a popadli Kastala za ruce, aby ho dovedli k oltáři. Bustan mu dal svůj kabát a boty. Dívky pobudovi na hlavě vytvořily z šátku turban. Ale Kastalo nevypadal jako ženich, spíš jako jeden ze tří mudrců.

Girin nakázal ženám, aby jeho sestru dovedly ke kapsáři, a svatební obřad pokračoval.

„Bůh spojí tuto dívku a pobudu,“ začal Girin. „Z pouličního zloděje se pak stane kníže zlodějů a z mé sestry jejich kněžna. Budou se chtít ukázat u královského dvora, aby tam vystoupili, zahráli a zatancovali. Nakonec se vetrou ke královskému hodovnímu stolu a ožerou se.“

„Budou taky nabodávat maso dýkou, nebo dokonce mečem?“ zeptal se někdo ze svatebčanů.

„Sklapněte! Nebo ne: zeptám se vás znovu na to, oč tu jde,“ začal Girin.

„Ještě ne,“ přerušil ho Bustan. „U Cikánů přece stačí na oddavky déšť, a tyhle oddáme jako *julli*!“

Girin pohlédl na Bustana a pokračoval: „Jako správce harému má kněz povinnost své farníky varovat. Z nebe vám padne na zátylek horký kámen, jestli budete kritizovat Pánem požehnaný svazek. Ženich tvrdí, že je syn Boží! Nezaslouží si snad tedy kus nebes, která náležejí *julliům*?“

„Tvrdí, že je potomkem syna Božího,“ opravil Girinova slova Bustan. „Ale pokud je syn Boží, ať nám to dokáže.“

„Copak už před sebou nemáme dostatek důkazů? Krysa žijící v kanálu vylezla ze své díry na zem, jako Ježíš vstal z mrtvých. Žábu, ale ne: krysu spojíme s obrazem Božím.“

„To jsou jen řeči, nevíme ani odkud je ta tvoje sestra. *Julliové*, bílí, popírají, že by byli nečistí, tvrdí, že jsou árijci! Brzy ani negři nebudou negry, ani Cikáni Cikány. Jen sám Pánbůh ví, co bude zítra v módě!“ postěžovala si jedna z dívek.

„V budoucnu budou Mongolové tvrdit, že jsou bílí a naopak. Za peníze si neurození kupují šlechtické tituly a já určitě nebudu sám, když řeknu, že tenhle cápek, náhradní ženich, nebo co je to za přístavního povaleče, si nechává všechny peníze, co vydělá, a nerozdělí se s námi,“ podotkl kdosi v první lavici.

„O penězích se v domě Páně nemluví, o *gurucha* budeme mluvit, až bude čas úplatků,“ prohlásil Girin.

Kastalo strčil ruce do kapes, byl ve střehu, i když si nebyl jistý, jestli nejde jen o neškodný žert.

„Co máš v těch kapsách?“ zeptal se Girin a trochu ustoupil.

„V jakých kapsách?“ zatvářil se Kastalo nevinně. „Aha, tady v té,“ pokračoval a obrátil jednu kapsu naruby. „I nic je lépe uložené, když je v kapse.“

„Kapesní zloděj začal sekat dobrotu, nosí teď do kostela kubíky lepšího vzduchu.“

„Však i my pracujeme řádně – teda aspoň tady Bustan: povýšil z tluchuby na paroháče,“ pošklebovali se mladíci Bustanovi.

„Držte hubu, usmrkanci,“ zasmál se Girin řečem svých kamarádů. „Doneslo se nám, že jsi při penězích, Kastalo,“ pokračoval a mrkl vychytrale na Bustana.

„Jo, teď se bude uplácet kněz,“ poznamenala prostořeká dívka směrem ke své sousedce.

Kastalo se opřel o kostelní lavici. Pohlédl na Carinju, která si sundala šál z ramen a položila jej mezi Kastala a Girina. Bustan stál o kousek dál a jednu ruku měl schovanou za zády.

„Co kdybys nevěstě koupil svatební dar, budeme se totiž s touhle holčkou brát.“

Kastalo sevřel ruce v pěst. „Třebas i koupím, krucifix, a pořádný dar!“

„*Gadžové, julliové* klejou i v kostele, Cikán nenadává ani svému psovi, to si zapamatuj,“ mírnil Kastala Girin. „Prosím za odpuštění, Pane, za svého přítele, náhradního ženicha,“ pozvedl Girin s posměchem čepici směrem k obrazu Ježíše.

Bustanovi se v ruce objevil nůž. „To se mám o nevěstu handrkovat s kapesním zlodějem?“

„Není dobré představovat svou nevěstu pobudovi, co kdyby si pak prohodili role. Z ženicha se může rázem stát ten, kdo nevěstě akorát přidržuje vlečku,“ dobíral si Girin Bustana.

„Jestli si nechceš odnést vzpomínku, na kterou hned tak nezapomeneš, měl bys svůj zločin odčinit,“ navrhl Bustan Kastalovi.

„A který z nich?“ zasmál se Kastalo nuceně.

„Požádal jsi moji nevěstu, aby ti dělala společnost v kavárně na náměstí,“ řekl Bustan.

„Klidně mě tu zabijte, ale musel jsem přece slečně nabídnout limonádu, když v horku málem lekla žízni,“ odvětil Kastalo.

Bustan olízl nůž: „Jestlipak pobuda ví, jak ostrý je cikánský nůž?“

„To je *gadžo*, ten o nich neví,“ posmívali se chlapi.

„I když jsem opravdu částečně bílý, rád se poučím,“ odpověděl kapesní zloděj.

„Napřed ti do kůže *čúrem* nadělám pár dírek, to by třeba pomohlo,“ navrhl Bustan a přejížděl ukazováčkem po ostří nože.

„A co pak?“ zeptal se Kastalo.

„Pustíme ti žilou,“ odpověděl Bustan.

„Krevní přísaha,“ zaradoval se Kastalo. „To jsme v děcáku taky dělávali.“

„Jo, ale tohle je krevní zkouška,“ upřesnil Bustan.

Kastalo vytáhl ruce z kapes a couvl do uličky.

„Kdybych měl na kůži šrámy a jizvy, byl bych pak chlap, byl bych pak Cikán?“

„To snad není možný! Copak to, Kastalo, nechápeš, oni chtějí jen peníze,“ pokusila se Carinja vmísit mezi muže.

„Mělas pravdu, bude se uplácet kněz,“ pošeptala jedna dívka své sousedce poté, co chvíli sledovala vývoj situace.

„O tom nerozhoduju já, ale můj šéf Poralo,“ poznamenal Kastalo a stáhl se za Carinju.

„Rozhoduje i o mém otci?“ zeptal se Girin.

„Šéf už Dromalovi dává podíl, na tom se dohodli,“ vysvětloval Kastalo.

„Ale teď jde o dohodu mezi námi,“ vyštěkl Girin svůj požadavek.

Kastalo přemýšlel, jak by se svých trýznitelů zbavil. Nemohl se spolehnout ani na štěstí, ani na rychlé nohy.

„Jaké jsou podmínky?“ zeptal se Kastalo, aniž by nějak dál rozebíral podvod, který dohodou vznikne, to už je věc, kterou si mladíci a muži dořeší mezi sebou.

„Podmínky?“ podivil se Girin.

„Šéfovi půlku a z toho, co zbyde, půlku vám a zbytek mně, vyhovuje to?“ navrhl Kastalo a věděl, že je to dobrá nabídka, nabízený podíl byl mnohem víc než desetina toho, co vydělá.

Po chvíli uvažování Girin s Bustanem Kastalův návrh přijali.

„Ale nikomu zvenčí ani muk.“

„Mám ještě jeden požadavek, aby v budoucnu nenastaly potíže. Můžu tvou sestru Carinju nazývat svou sestrou?“ zeptal se Kastalo Girina.

„To bych ti radil, pro tebe to bude vždycky jen sestra. Jinak budeš mít problém,“ odpověděl Bustan za bratra své dívky.

„Já šéfuju jen na ulici,“ pochopil Kastalo varování.

„Hej, Romové, tak bude ta svatba nebo ne! Jestli jo, tak sklapněte,“ vykřikl Girin. „Kde jsem to jen přestal...? Chceš si, cikánská princezno, vzít zde přítomného zasloužilého kapesního zloděje za svého otroka a služebníka?“

„A co když chci,“ zasmála se Carinja.

„Jestli je někdo proti tomuto svazku, probodněte teď kapesního zloděje, jinak bude moct volně dýchat a já řeknu: Amen.“

Opravdový ženich se podíval dozadu na svatební shromáždění, pak na snoubence a nakonec na Girina:

„Vážený, velevážený knězi, máte tu pravou nevěstu, ale nepravého ženicha. Copak vedle mé nevěsty dělá ten přístavní povaleč?“

„Je to nezvaný host, jako v biografu,“ navrhli chlapci.

„To je teda romantika!“ ječely dívky.

„Já na tom ženichovi nevidím nic špatného, ale jestli vy ano, odsudte tohoto muže,“ prohlásil Girin.

Shromáždění vyprsklo smíchy. Nepřehlédnutelná mladá žena mrkla na svou sousedku a vztyčila se v lavici: „Já jsem Kastalova pravá nevěsta, já mám drsňáky tak ráda!“ Když se posadila, stoupla si dívka vedle ní a vykřikla: „Jeho pravá nevěsta jsem přece já!“ I další dívky se začaly zvedat a volat totéž. Pak začali v předních lavicích vstávat mládenci a každý z nich tvrdil, že právě on je ten pravý ženich. Nakonec zavolal i mladík, který hlídal u dveří: „Já jsem pravý ženich!“

Kostel naplnilo všeobecné veselí. V nastalém šumu se Kastalo z kostela nenápadně vytratil.

Překlad Lenka Fárová